

ZORICA VITEZ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

OBNOVE I LOKALNA ZNAČENJA OBIČAJA: *KUMPA NIJE* NA OTOKU KORČULI

U članku je riječ o obnovi *kumpanjije* u selu Pupnatu 1996./97. godine i ulozi koju je u toj obnovi imao neprofesionalni folklorist Vido Bagur. Opisana su lokalna značenja dekapitacije vola i uloga *kumpanija* u životu Korčulana. Slijedi osvrt na obnovu *kumpanije* u Žrnovu 1966. godine i utjecaj istraživanja etnokoreologa Ivana Ivančana na tu obnovu te, posredno, i na obnovu u Pupnatu.¹

Ključne riječi: *kumpanija*, ples s mačevima, dekapitacija vola, obnova, Korčula, Pupnat, Žrnovo

Stanovnici pet sela otoka Korčule od svojih su predaka naslijedili običaj koji danas najčešće nazivaju *kumpan(j)ijom*.² U pojedinim je selima uz mnogo zajedničkoga bilo i većih razlika u sadržaju i načinu izvedbe, odnosno inačicama običaja. S vremenom se u svim mjestima običaj mijenjao, povremeno nije izvođen pa je zatim obnavljan, izostavljani su ili dodavani neki sadržaji. Uvijek i u svim inačicama običaj je izvodilo muško društvo ustrojeno prema utvrđenim pravilima, a neizostavan je bio ples s mačevima. Nekoć je važnom sastavnicom običaja bila dekapitacija vola, koja je iz različitih razloga i u različito vrijeme povremeno ili trajno izostavljana.

U obnovi je pupnatske *kumpanjije* važnu ulogu imao neprofesionalni folklorist Vido Bagur, kojega su lokalni organizatori pozvali da im pomogne. Strategija Vidina pristupa i djelovanja u obnovi nije eksplicirana, ali se jasno podrazumijeva i sustavno provodi. Tradicija i njezina obnova za njega, kao i za nasljednike te tradicije, vrijednost je sama

¹ Dio je članka pročitao kao zajednički prilog V. Bagura i Z. Vitez na 21. znanstvenom skupu ICTM Study Group on Ethnochoreology održanom u Korčuli u srpnju 2000. godine na temu "Sword Dances and Related Calendrical Dance Events". Autorica ovoga članka surađivala je s V. Bagurom u doba obnove *kumpanjije* u Pupnatu i poslije, rabila njegovu terensku građu i s njime intenzivno razgovarala za nastanka ovoga teksta.

² U Pupnatu i Blatu govore *kumpanjija*, u Žrnovu *kumpanija*, a u Čari se javljaju obje inačice. U široj uporabi prevladava *kumpanija*, naziv bliži jezičnomu standardu.

po sebi. Inicijativa je u rukama nasljednika tradicije. Upitan je samo stupanj točnosti i vjerodostojnosti koji se može postići s obzirom na duljinu diskontinuiteta običaja i intenzitet zaborava. Osobito se poštuje mišljenje najstarijih mještana, posebice onih s osobnim iskustvom u negdašnjim izvedbama.

Nakon obnove i izvedbe 1997. godine, naredne, 1998. u Pupnatu nije izvedena *kumpanjija* zbog velikih požara koji su ugrozili gotovo cijeli otok. Naredne, godine 1999. *kumpanjija* je izvedena, ali je ubijanje vola izazvalo negativne reakcije i brojne polemike o primjerenosti javne egzekucije životinje u naše dane. Već su mnogi govorili i pisali o tome, a ponešto je potrebno dodati i iz Vidine perspektive.³ Ne treba zaboraviti da obnova *kumpanjije* u Pupnatu nije bila prva na Korčuli. Prethodila joj je obnova *kumpanije* u Žrnovu i njezina prva izvedba poslije Drugoga svjetskog rata 1966. godine, koja se oslanjala na istraživanje i sudjelovanje etnokoreologa Ivana Ivančana. Shvatljivo je da je Vido išao Ivančanovim tragom. Ubijanje vola je vidio u dvije izvedbe *kumpanije* u Žrnovu (1966., a za drugu nije siguran koje se godine dogodila). No Vido je propustio promisliti da je između te dvije obnove proteklo trideset godina i da se štošta promijenilo.

Od početka obnove *kumpanjije* u Pupnatu nije bilo dvojbi da bi ikoji dio *kumpanjije* trebao izostati. Vido je imao dojam da je mještanima osobita vrijednost cjelovitost *kumpanjije*. Još su na prvome dogovoru, ljeti 1996. godine, željeli obnovu svih sastavnica običaja — od izbora svih funkcionara i drugih sudionika, obilježavanja crkve narančama (*kolendavanje*), ceremonijalnih ophoda selom sudionika *kumpanjije* (samih ili s volom), odlazak na misu, ples s mačevima, ubijanje vola, ples za sudionike i njihove partnerice (*stari bal* ili *tanac*), te zajedničku večeru sudionika *kumpanjije* i njihovih gostiju. Možda je Pupnačane u inzistiranju na obnovi i izvođenju *siče* vola, svjesno ili nesvjesno, vodila i želja da njihova *kumpanjija* sadrži čin kojega u drugih više nema.

Vido tvrdi da je tek kad se približio trenutak *siče* 1997. godine osjetio nelagodu. Pokazalo se da naprava u koju se stavlja glava vola nije dobro postavljena, pa je otežala brzu egzekuciju. Prave su dvojbe navrle tek nakon druge egzekucije vola, 1999. godine, koja je bila nespretna i mučna. Pokrenula se lavina različitih reakcija, u kojoj je, kako to biva, bilo pretjerivanja na obje strane — one koja je inzistirala na *siči* kao nepovredivom zakonu običaja i one koja je zanemarila mnoge druge "krvave" neprimjerenosti s kojima živimo i izgovorila teške riječi. Poslije tih dvaju iskustava Vido je sklon da se iz cjeline *kumpanjije* izostavi ubijanje vola, jer danas nije prihvatljivo, posebice za gledatelje izvan otoka, a vjerojatno i za dio Pupnačana i stanovnika cijele Korčule.

³ O toj polemici vidi članak Jasne Čapo Žmegač u ovoj knjizi "Odjeci dekapitacije vola u Pupnatu na otoku Korčuli: Hrvati između tradicije i modernosti".

Između predaje i stvarnosti

Dugotrajno neizvođenje *kumpanjije* u Pupnatu utjecalo je na oblikovanje selektivne memorije o toj tradiciji, te stvaranje priča i predaja o negdašnjim *kumpanjijama* i njihovim akterima. Nije slučajno da su iseljenici u dalekim zemljama podržavali ideju o obnovi *kumpanjije*. Vodila ih je nostalgija za domovinom iz doba kad su u njoj živjeli i koju su iz daljine idealizirali. Osobito su pamtili najsnažnije slike i doživljaje iz djetinjstva i mladosti, a sasvim se opravdano među njima nalazi i *kumpanjija*. Zamisao o obnovi povezuje idilična prisjećanja na prošlost s težnjom novog vremena da neke vrijednosti iz prošlosti ugradi u sadašnjost.

Stanovnicima otoka Korčule dobro su poznate predaje o *kumpaniji* kao reminiscenciji na junačke pothvate njihovih predaka u borbi s gusarima i drugim neprijateljima (Ivančan 1967:12, 84, 86; Cetinić 1930:360-361). I te su predaje utjecale na nastajanje lokalnog shvaćanja i vrednovanja *kumpanije*, pa i dekapitacije vola. Spominjući pupnatsku predaju o gusarima, Ivančan dodaje: "Smatraju da volu sijeku glavu kao nekad neprijatelju" (Ivančan 1967:84). I prema Vidinim je podacima vrlo rašireno tumačenje postanka *kumpanije* kao sjećanja na borbe s različitim napadačima i pljačkašima, te da vol simbolizira neprijatelja. Negdašnji *kralj kumpanjije* u Pupnatu, koji je 1935. naslijedio svoga oca na toj dužnosti, kazivao je o Tatarima, koji su došli u pljačku te izdaleka vidjeli dekapitaciju. Iako nisu bili sasvim sigurni koga to Pupnaćani ubijaju, prestrašili su se i pobjegli da se nikad više ne vrate.

Kuničić se ne poziva na predaje nego na događaje o kojima je vjerojatno znao iz povijesne literature, ali i iz korčulanskih župničkih kronika (spominje jedan zapis smokvičkog župnika iz 1715.). Nabraja neprijatelje i bitke, pustošenje gusara i Turaka, pa se i sam domišlja o postanku "narodnog bojnog plesa" iz negdašnje bojne vještine Korčulana, za zabavu i sjećanje na prošlost (Kuničić 1897:15-16). I Cetinić piše o borbama s gusarima i o *kumpaniji* kao uspomeni na ta vremena, ali izričito kaže da tako "stari kapitani pripovijaju" (Cetinić 1930:360-361).⁴

Oba su autora živjela u Blatu i mogla usmeno širiti svoja znanja i tumačenja o *kumpaniji*. Kuničić je bio učitelj, a Cetinić ugledni Blaćanin i utemeljitelj "Viteškog društva Kumpanjija" (osnovanog 1927. godine). Čini se da je epitet "viteški" pridjenuo *kumpaniji* upravo Cetinić (*puški viteški ples od boja*), a Korčulani su ga prigrlili i u naše ga dane rado ističu. Tim bi se pitanjem valjalo posebno pozabaviti, među ostalim i zato što Pupnaćani u obrani dekapitacije vola taj čin iskazuju kao čin viteštva.

Mnogi nikad nisu vidjeli ubijanje vola te vjerojatno stoga prigodom obnove *kumpanije* i nije bilo dvojbi oko izvedbe toga čina. Nameće se pitanje koliko je uopće u dohvatnoj prošlosti bilo izvedbi *kumpanija* s ubijanjem vola. Poznato je da je prije obnove u Pupnatu posljednja

⁴ Cetinić je naveo imena petorice starih sudionika *kumpanija* iz Blata, Pupnata, Čare i Žrnova, koji su bili *kapitani* ili *kraji*, a pomogli su mu opisati figure *kumpanije*.

dekapitacija vola bila 1976. godine u Žrnovu, a prethodile su joj još tri, počevši s onom iz 1966. godine. Uz žrnovske izvedbe poslije Drugoga svjetskog rata zabilježene su još samo dvije *kumpanije* s pogubljenjem vola: 1949. u Pupnatu i 1953. u Čari (gdje je *kumpanija* izvedena i 1955., ali bez ubijanja vola). To je ukupno šest dekapitacija volova od 1949. godine do sadašnje obnove u Pupnatu, od kojih je zadnja bila prije dvadeset godina. Očito je da mladi sudionici *kumpanije* u Pupnatu 1997. nisu vidjeli niti jednu.

Prije Drugoga svjetskog rata Ivančanovi kazivači spominju dvije izvedbe u Žrnovu, 1928. i 1936. i/ili 1937. godine, te navode imena tadašnjih *vojvoda* (Ivančan 1967:19-20, 30).⁵ Kad govore općenito o prošlosti, o pokladama je barem jedan vol trebao platiti glavom, a znala su u istome razdoblju stradati i tri, te jedan o Petrovdanu (Ivančan 1967:15; 1959:87-88).

Vidini kazivači posljednju izvedbu pupnatske *kumpanije* s ubijanjem vola prije Drugoga svjetskog rata datiraju u 1939. godinu. U njihovim se kazivanjima spominju i druge prijeratne izvedbe. Marko Blitvić (rođen 1915.), jedan od petorice Vidinih kazivača i suradnika pri obnovi, uz sjećanja na sudjelovanje u pupnatskoj *kumpaniji* 1949. godine, prisjeća se i prve *kumpanije* koju je doživio (1926. ili 1927. godine), te tvrdi da su te godine "posičena" tri vola i navodi imena *vojvoda* koji su ih "posikli" (sjećanje na imena *vojvoda* potkrepljuje vjerodostojnost kazivanja). M. Blitvić se sjeća i prve *kumpanije* u kojoj je sam sudjelovao 1937. godine. U Čari je posljednja dekapitacija vola izvedena 1953. godine, a prije toga daleke 1914., 1908., 1905. i 1903. (te godine *kumpanija* je izvedena pet puta, a samo je dva puta ubijen vol).⁶

Ako se malo poigramo s godinama izvedbi, uzmemo u račun da su i djeca mogla zapamtiti prizor, izlazi da su u doba obnove samo Pupnačani stariji od šezdeset godina mogli vidjeti svih sedam izvedbi između 1939. i

⁵ Nije sasvim sigurno je li riječ o 1936. ili 1937. godini (usporedi Ivančan 1967:10, 13). Prisjećanja su Korčulana o godinama izvedbe *kumpanije* često nepouzdana i nerijetko nude približno datiranje.

⁶ Na temelju Ivančanovih zapisa (Ivančan 1959) i podataka koje su bilježili svećenici u Čari, Ivan Lozica je rekonstruirao kronologiju izvedbi *kumpanije* u Čari s podacima o dekapitaciji volova (Lozica 1999). Prema zapisu iz godine 1903. *kumpanija* je izvedena čak pet puta (četiri pokladne izvedbe i jedna za Petrovdan), a ubijena su dva vola (treće pokladne nedjelje i za Petrovdan); zapisano je da prije toga *kumpanija* nije izvedena osam godina (od 1895.). Slijede zapisi o izvedbama *kumpanije* 1905. i 1908. godine "sa posičenjem glave volu", 1908. izvedba u čast posjete biskupa (vol se ne spominje), 1914. godine izvedba *kumpanije* s ubijanjem vola. Na proslavi završetka talijanske okupacije Korčule 1921. godine izvedena je neobična *kumpanija* bez kostima i mačeva. Izvedbe iz 1925. i 1928. ne bilježi svećenička kronika nego Ivančanov kazivač M. Laus (Ivančan 1959:80-81). Prema kronici slijede izvedbe iz 1930., 1936., 1953. godine (s dekapitacijom vola). Ni izvedba iz 1955. nije zapisana u svećeničkoj kronici, kao ni daljnje izvedbe (kronika prestaje s 1962. godinom). Prema kazivanju Spase Krajančića iz 1999. *kumpanija* je izvedena i 1970., te još nekoliko puta do 1989. Otada se izvodi svake godine.

1976. godine; nešto je više ljudi moglo vidjeti šest izvedbi između 1949. i 1976. godine. Samo su najstariji mogli vidjeti i izvedbe prije 1939. godine, broj i slijed kojih ne možemo pouzdano rekonstruirati. Znamo da su u Blatu i Smokvici odavno odustali od ubijanja vola. U Smokvici se to dogodilo poslije jedne nesreće u kojoj je ranjeni vol teško ozlijedio djevojčicu (prema Ivančanovoj rekonstrukciji to je bilo između 1840. i 1842. godine; Ivančan 1967:37). Prema P. Kuničiću u Blatu je vlast zabranila ubijanje vola približno šezdesetih godina devetnaestoga stoljeća "radi pogibelji, koja je više puta nastajala između mnoštva svijeta naokolo, te donekle i radi okrutnosti, koja se u tome činu nazrijevala" (Kuničić 1897:80).

Uočljivo je da se u uopćenim iskazima govori kako je u prošlosti bilo više izvedbi *kumpanija* i više *siča* vola, dok prisjećanja na vlastito iskustvo, kao i pisana kronika iz Čare, relativiziraju te tvrdnje. U domišljanju o osobnom iskustvu, odnosno o nazočnosti današnjih stanovnika Korčule dekapitacijama volova uz izvedbe *kumpanija*, valja uzeti u obzir i to da su rijetki mogli i htjeli gledati sve izvedbe u svome vijeku, posebice one u drugim selima. Ovo domišljanje ne pretendira na točnost, nego želi načelno upozoriti na raskorak između osobnoga iskustva, te tuđih iskustava i njihovih interpretacija koje se prenose usmenim putem.

Čini se da i danas u mnogih ljudi s otoka Korčule prevladava staro poimanje i doživljavanje čina dekapitacije vola u *kumpaniji*, stečeno više pod utjecajem predaje negoli osobnog iskustva. Ono ne govori o ubijanju nego o *siči* vola kao činu koji ne podliježe pravilima svakodnevna ponašanja. Pupnačani kažu da je pitanje "Oćemo li *sić*?" značilo — hoćemo li izvoditi *kumpaniju*?

Obredna dekapitacija i njezin junak — vojvoda

Za Pupnačane *siča* vola nije bila ubijanje nezaštićene životinje, nego se doživljavala i pamtila kao čin odlučnosti, spretnosti i junaštva *vojvode*, koji predstavlja zajednicu. U njihovu shvaćanju pogubljenja vola u prvom planu nije sama egzekucija, nego način na koji se obavlja: odsjecanje glave jednim jedinim vještim zamahom teške sablje, ponekad samo jednom rukom.

Da nije riječ o bilo kakvoj nego o obrednoj dekapitaciji, svjedoče složeni postupci koji joj prethode i slijede. U Pupnatu *kumpanjoli* pri prvom susretu s volom izvade mačeve, zatim ga uz svirku mješnica i bubnja te osebujno starinsko pjevanje (vrsta *ojkanja*) vode oko sela i dovedu do naprave (*žbara*) na mjestu gdje će biti pogubljen, a *kapitan* udari mačem po napravi. *Kumpanjoli* još dvaput s isukanim mačevima idu oko sela, a svaki put kad dođu do *žbara*, *kapitan* udari po njima mačem. Vađenje mačeva u susretu s volom otočani tumače poistovjećivanjem vola s neprijateljem, gusarima ili nekim drugim nedobronamjernim posjetiteljima otoka. Sama je dekapitacija u Pupnatu uklopljena u izvedbu plesa s mačevima, a prije pogubljenja netko od predvodnika *kumpanjije* simulira smrtonosni udarac — svojom sabljom naznači gdje treba udariti *vojvoda* (Ivančan 1967:81-82).

U Žrnovu dekapitacija slijedi nakon prologa (dijaloga u stihu) i plesa s mačevima, kao završni čin izvedbenog dijela *kumpanije*. Nakon što dovedu okićenog vola i postave ga u *žbare*, dolazi *vojvoda* i za njim žena koja mu donosi mač. Zatim se *vojvoda* obraća *kra/l/ju*:

A moj kraju velečasni,
Ja se sada klanjam vami
I svon gospodi privisokon,
Koja sidi pored tobon.
Dopušća li vaša vlada
Da se siče volu glava?

Govoreći stihove klanja se *kra/l/ju* i ostalima. *Kra/l/j* ustane i odgovori u stihu:

Ja dopušćam dobrovoljno,
Nek ti bude zadovoljno.

Tada barjaktar (*alfir*) sa zastavom u lijevoj ruci i uzdignutom sabljom u desnoj stane uz vola i govori:

Jedan, dva, tri a četvrti vojvodi!

Govoreći, tri puta sabljom dotakne volu vrat. Onda se odmakne i na njegovo mjesto stane *vojvoda* s velikim mačem za *siču* te kaže: "Evo mene, koji se smijen, volu glavu da osičem!" (Ivančan 1967:29-30).

Izabrani *vojvoda* je u svojoj ruci držao ugled i čast sela: "... jerbo je ovo momenat oli naše časti oli naše sramote, jerbo ako vojvoda udre

mačon vola više od dva puta to je sramota, a ako ga posiče od jednoga puta i malo potare, to je čast za cili skup i cilo Žrnovo". Uspješnu *siču* nazočni poprate pljeskom, vikom i svirkom raznih instrumenata koje su donijeli sa sobom (Ivančan 1967:30).

Na obredni karakter upućuje i trokratno ponavljanje istih radnji: tri ophoda *kumpanjola* oko sela prigodom prvog susreta s volom (Ivančan 1967:81), tri obilaska s volom oko trga gdje se izvodi *kumpanija* (Kuničić 1897:80), tri doticanja volovske šije mačem (Ivančan 1967:30) i trokratno obigravanje *vojvode* oko vola (Cetinić 1930:383). I u Pupnatu se prije dekapitacije tri puta mačem dotiče volovski vrat: tako je bilo prije, a to se dogodilo i prigodom dviju posljednjih dekapitacija.

I druge pojedinosti upućuju na obredni karakter ubijanja vola, ali ih u današnjim izvedbama publika ne vidi, jer se i ne izvode ili se ne izvode uz samu dekapitaciju i ples s mačevima (primjerice, kićenje volovskih rogova, čuvanje i skrivanje sablje kojom se siječe volu glava i tumačenja o razlogu takva postupka, skrivanje identiteta *vojvode* do njegova pojavljivanja uoči dekapitacije). Osnovu za nastanak predaja o *vojvodama* i nastanak lokalnog shvaćanja dekapitacije dale su i pjesme o *vojvodi*. Nakon izbora *vojvode*, u Žrnovu su ga *kumpanjoli* pratili kući sa zastavom, uz svirku mješnica i bubnja te pjevanje pjesme:

Kroz selo hodeći,
Vojvodu prateći,
Našemu vojvodi
Zlatni su oklopi.
Vesel mu se, majko,
Vesel mu se, babajko,
Eto ti vojvoda
Iz kraljeva stola,
Osić će ti vola
Od prvoga skosa (Ivančan 1967:21).

Ivančan je i u Pupnatu zapisao pjesmu koju *kumpanjoli* pjevaju *vojvodi*, prateći ga kući nakon objeda (Ivančan 1967:84).⁷

Priče o *vojvodama* zapisao je još Kuničić: "Pripovijeda se, da je neki u jednoj samoj ruci jednim mahom odrubio volovju glavurinu. O drugom se nekom priča, da je višeputa dizao mač zaludu, te puk udario u smijanje i zviždanje; a on smeten zavikao: Ne valja kac (mjesto mač)! — i puk mu nadjenu ime Kac i tim nadimenom umro." Uspješnu dekapitaciju naziva činom najvećeg junaštva (Kuničić 1897:80).

⁷ Cetinić je, opisujući starinski način pjevanja (*ojkanje*) koje prati *kumpaniju* zabilježio tri stiha pjesme u kojoj se spominje vojvoda, ali ne možemo tvrditi da je riječ o *vojvodi* koji sudjeluje u *kumpaniji*.

Rodila majka vojvodu junaka.
Kad ga je gojila, ter mu govorila,
A ti vojvodo, moj sivi sokole (str. 363).

Sjećanje jednog Pupnaćanina na davnu dekapitaciju vola (nije sasvim siguran je li to bilo godine 1938.): "Ja se dobro sićam, ja san sidi onde na miru, biće bi osam godina, pokojni otac me drža na zidu. Ja se sićam, taj čovik je skoči iz zemlje. On je bi mali čovik, ali kad je on uze mač, kad je on iskoči iz zemlje, iša sa mačom doli volu na vrat, iša je doli mač sve do zemlje. Zvali smo ga Pinjac, on je bi strašno mali čovik, ali (...) To je bila jedna najbolja moja slika što se ja sićam. Poslije Ambrozo pokojni, on je isto sika dobro. Uvik ćete naći mane, ali Pupnaćani su bili dobri u tome, u toj raboti" (Zapis V. Bagura).

Čini se da su obredni značaj dekapitacije vola i pomalo mitska uloga *vojvode* temelj lokalnog shvaćanja *kumpanije* i dekapitacije vola kao njezine specifične sastavnice, ili čak poente obrednoga čina.

Vol ili bik

Kad su Korčulani kupovali vola za *siću*, nije im padalo na pamet da investiraju u bika. Zadovoljavali su se i isluženim volićima, pa i onima čija je šija otvrdnula i bila predimenzionirana dugim godinama uprezanja u jaram (Ivančan 1967:30). Ako su htjeli bolji zalogaj i manju cijenu, znali su po vola otići i u Hercegovinu. Bilo je volova od 240 kilograma, ali i mnogo manjih. Ali nitko na Korčuli nije ni spomenuo, a kamoli ubio bika. Međutim, samo bik kao simbol plodnosti jamči vezu s mitskom prošlošću. Ivančan je zanemario razliku između bika i vola; smatrajući je valjda nevažnom; stoga ponegdje u svojoj knjizi, govoreći o korčulanskim primjerima, umjesto vola spominje bika (Ivančan 1967:182). Lozica je svjestan da je u dalekim kultovima i religijama riječ o plodonosnom biku, odnosno o biku kao simbolu plodnosti, pa je ponudio racionalizaciju: vol u korčulanskim *kumpanijama* mogao bi biti ekonomična zamjena za bika (Lozica 1999:258).

U Ivančanovoj knjizi nalazimo i podatke o dječjim *kumpanijama*: djeca su uz pomoć i odobravanje odraslih učila i izvodila sve sadržaje *kumpanije*, a umjesto vola stradavali su pijeveci i kozlići ili figure vola izgrađene od gline ili tikve (Ivančan 1967:35-36, 84, 87). Pogrešnom interpretacijom jednog domišljanja o postanku *kumpanije*, koje je Ivančan zabilježio i neoprezno objavio bez komentara (Ivančan 1967:12), izumljeno je klanje kozlića kao prethodnica klanju vola (Rihtman-Auguštin 2000:269).⁸ Ne samo da nigdje drugdje nema spomena da su

⁸ Ivančan je na početku svoje knjige objavio kazivanje dvojice Žrnovljana, smatrajući da je njihov govor najvjerniji opis i izvor podataka o *kumpaniji*. Nije ih komentirao. Iz zapisa nije vidljivo što je koji govorio. Kazivanje počinje pokušajem kazivača da objasni postanak *kumpanije*:

"Vaja znat ispočetka zašto su tu kumpaniju uveli. To su tu dohodili husari, tu su dohodili i ratovali. Onda su se stali u nas niki da će u ime toga izvest bojni ples, *kumpaniju* — *moštru*. I ti su izumili razgovor proti temu i da će učinit jedan ples od boja i nikome sić glavu. Prvo su sikli kozlića 15, 20, 30 kila, i kašnje iza tega su izmislili da bi se moga i sić vol, što bi bilo više za jist mesa. E, onda su se stali i rekli: treba izabrat *kraja*,

odrasli *kumpanjoli* ubijali kozlića nego je to nespojivo s lokalnim poimanjem *kumpanije* i uloge dekapitacije vola kao dijela *kumpanije*.

Uloga *kumpanije* u životu Korčulana

Sve što je objavljeno o korčulanskim *kumpanijama*, od najstarijih članaka do suvremenih priloga, pa i spominjana polemika, svjedoči o važnoj ulozi *kumpanija* u životu otočkih zajednica, ali i u životu pojedinaca. O tome svjedoče i Ivančanovi kazivači, kao i zapisi Vidinih razgovora sa stanovnicima Pupnata i sudionicima obnove, starijim i mlađim. Stariji naglašavaju integrirajuću ulogu *kumpanije* u životu korčulanskog sela između dvaju svjetskih ratova, njezinu veliku ulogu u organizaciji društvenog života, posebice zabava te nekih zajedničkih radova i međusobne pomoći. Pravila *kumpanije* utjecala su na uspostavu javnog reda, suzbijanje ekscesa, od članova su zahtijevala poštovanje prema starijima, prema dužnosnicima *kumpanije* i prema *kumpaniji* kao naslijeđu koje moraju preuzeti s osobitim poštovanjem. Sjećanja na prve doticaje pojedinaca s *kumpanijom*, dok su bili djeca, slike koje nisu zaboravili kroz mnoga desetljeća, kazivanja o nasljeđivanju dužnosti od oca ili drugog obnašatelja, o načinu kako su dužnost preuzimali, o snažnim osjećajima koji su pratili prva iskustva u novoj dužnosti, o strahovanju od neuspjeha ili nesanici uoči prvog nastupa — sve nam to govori da je ulogu *kumpanije* i *kumpanjola* u životu korčulanskih sela teško razumjeti "izvana" bez poznavanja i razumijevanja osebjnosti sredine kojoj pripadaju.

I današnji su sudionici pupnatske *kumpanije* svjesni njezine uloge u uspostavi seoskog zajedništva, ali i koristi u turizmu. Njima samima osobito su privlačna druženja i putovanja na nastupe. Ističu svoju odgovornost, ponos i zadovoljstvo što su među odabranima i što predstavljaju svoje mjesto njegujući i prikazujući njegovu osebjnu tradiciju. Nisu to male stvari za Pupnačane, kojih danas ima oko tristo, a nekad ih je bilo više od tisuću. Iako komuniciraju sa svijetom, i dalje je njihov svakodnevni život omeđen prostorom i načinom života malog otočkog mjesta. Obnova *kumpanije* uzburkala je mještane, većinu aktivirala, unijela život u monotoniju svakodnevice te obogatila blagdanski život sela. Među onima koji su se angažirali u obnovi 1996.-1997. našli su se Pupnačani različitih naraštaja: iseljenik, koji je trideset osam godina proveo u Australiji, kao i suvremeni radni emigrant, koji je 1996. u Njemačkoj iz hrvatskih novina doznao za obnovu i kojega je po povratku dopala važna uloga *kapitana*. Obnova 1996. uzbudila je i negdašnjeg *kralljevog slugu*, koji se krivo opredijelio 1948. (žrtva

braniteja krajeva, suce, avokate, likare i poslužnike, koji će služiti, recimo, i dvi vojske. Jedna će braniti kraja, a druga dolaziti kako husari" (str. 12).

Pažljivije čitanje cijele Ivančanove knjige i znanje o *kumpanijama* stečeno iz druge literature i terenskih saznanja, nedvojbeno govori da ovaj iskaz ne treba shvatiti doslovno, pa tako ni podatak o negdašnjem klanju kozlića.

rezolucije Inform-biroa) pa je o pupnatskoj *kumpaniji* 1949. godine maštao u zatvoru.

U prošlosti su *kumpaniju* i njezina pravila poštivale lokalne vlasti, a zakrilila ju je i katolička crkva (ispovijedanje i blagoslov sudionika, prisustvovanje misi, darivanje svećenika). Običaji *kumpanija* ponajprije su vezani uz pokladno razdoblje, ali su izvođeni u na druge datume, te na blagdane seoskih zaštitnika. *Kumpanije* su odavno izvođene i o svjetovnim blagdanima i svečanim prigodama. U svećeničkoj kronici iz Čare spominje se izvedba *kumpanije* 1905. godine, kad je crkva u Čari dobila status župne crkve, 1908. godine u čast posjete biskupa, 1921. godine u sklopu proslave odlaska Talijana s otoka i uspostave nove vlasti, 1953. uz proslavu Prvoga svibnja — Međunarodnoga dana rada (Lozica 1999:239-240, 242, 244). Poslije Drugoga svjetskog rata izvedbe *kumpanija* sele i vežu se i uz druge nove blagdane, kao što je u Blatu bio Dan oslobođenja (24. travnja). Odnedavno je ustanovljen i "Festival viteških igara", koji se održava u gradu Korčuli u mjesecu srpnju i na kojemu nastupaju sve korčulanske *kumpanije* spremne za nastup.

Očigledno je da su se *kumpanije* odavno prilagođavale vremenu i okolnostima, crkvenim i državnim vlastima. A tko nije? Ali nakon svake stanke i promjene, one su iznova nicala. Neredovitost *kumpanija*, neizvođenje svake godine ili izostanak od nekoliko godina, može se smatrati njihovim očekivanim ili neizbježnim svojstvom. Uzrokovano je složenošću *kumpanija* i mnogim okolnostima: izazivali su ih ratovi i teške poratne godine, strane vlasti i domaće nesklone tradiciji povezanoj s crkvom.⁹ Nedostatak potrebnog broja sudionika *kumpanije*, njihova neobučenost za dužnosti i uloge, posebice one najvažnije, financijska moć potencijalnih sudionika, neposjedovanje potrebne opreme i glazbala, bolest i smrtnost u selu, smjene generacija — sve je to uzrokovalo neredovitost izvedbi.

Kazivanja o starim *kumpanijama* govore i o vezi između financijskog stanja mještana i učestalosti *kumpanija*, posebice broja ubijenih volova, jer su sudionici *kumpanije* bili dužni dati određeni novčani prilog za troškove *kumpanije*, a i drugi su mještani ulagali novac pri licitaciji za izbor *vojvode*. Valja pokušati razmišljati i o ulozi mesa u jelovniku otočana u prošlosti. Za prehranu su povremeno odvojili kokoš, janje ili kozlića iz vlastitog uzgoja. Zajednička kupnja vola, podjela mesa istaknutim sudionicima *kumpanije* i njegovo konzumiranje u zajedničkom obroku, bila je iznimna prigoda istodobnog uživanja u druženju, zabavi i

⁹ Za talijanske okupacije, 1919. ili 1920. vlasti su Žrnovčanima oduzele veliki mač za dekapitaciju vola, ali su ga mještani nakon nekog vremena uspjeli otkupiti i sačuvati (Ivančan 1967:13). Možda je oduzimanje mačeva od strane talijanske vlasti bilo uzrokom neobične izvedbe *kumpanije* bez mačeva u Čari 1921. (Lozica 1999:242-243). Pupnačani smatraju da je obnova poslije Drugoga svjetskog rata bila upitna zbog povezanosti *kumpanije* s crkvom, odnosno za njih neizostavnog, višekratnog odlaska *kumpanjola* na misu, blagoslov i ispovijed, zbog *kolendavanja* — obilježavanja crkve narančama i pjevanja koledskih pjesama pred crkvom kao sastavnog dijela običaja.

gozbi uz osobit doživljaj skladnosti plesa s mačevima i vještine ubijanja vola.

Znanost i primjena: istraživanja i obnova

Istraživanje uloge *kumpanije* danas, u životu njezinih nasljednika i današnjih izvođača, za etnologe je vrlo izazovno. Nezamislivo je bez intenzivnog terenskog istraživanja, bez razumijevanja konteksta, bez povijesne dimenzije i bez dijaloga s nositeljima i izvođačima *kumpanije*. Jedino sustavno etnološko i etnokoreološko istraživanje *kumpanije* proveo je I. Ivančan. Ivančanova usredotočenost na otkrivanje podrijetla istraživanih pojava (plesa s mačevima, biranja "kralja" i dekapitacije vola) odražava prioritete etnološke struke toga vremena i samoga autora. Urodila je brojnim hipotezama o mogućim vezama *kumpanija* s dalekim vjerovanjima i kultovima različita podrijetla.¹⁰ Lozica je, idući Ivančanim tragom, ponešto dodao hipotezama o podrijetlu, ali je i s pravom napomenuo da

¹⁰ Na temelju višegodišnjih istraživanja korčulanskih *kumpanija* I. Ivančan se usredotočio na tri njihove važne sastavnice: ples s mačevima, organizaciju prividne vlasti ("kraljevstva") i odsijecanje glave volu. Svoj je znanstveni cilj odredio kao "objašnjenje podrijetla i veza" tih triju pojava. U svakom poglavlju osobita je pozornost posvećena raširenosti pojave, odnosno traganju za sličnim pojavama u svijetu te ustanovljavanju mogućih međusobnih veza. Ishodište triju sastavnica, pa i *kumpanije* u cjelini, Ivančan nalazi u starim agrarnim kultovima. Zaključuje da je za podrijetlo *kumpanije* bilo presudno "uzajamno utjecanje običaja kalenda i saturnalija, povezanih s mnogim poganskim kultovima, od kojih je dionizijski najuočljiviji". Važnim smatra i kasniji utjecaj katoličke crkve kao i davnu prisutnost elemenata slavenske kulture (Ivančan 1967:188).

cijela ta rasprava o izvorima u ovome ili onome dalekom kultu ili drevnoj religiji prije svega je akademska — najrazličitije su interpretacije moguće, a izgleda za jednoznačne odgovore zapravo i nema (Lozica 1999:258 i dalje).

Tomu treba dodati i to da je danas teško dati prednost pitanjima podrijetla, a propustiti istraživanje suvremenog života *kumpanija*. Na to upućuje i javna polemika potaknuta ubijanjem vola u Pupnatu i obraćanje Pupnačana znanstvenicima i drugim stručnjacima za pomoć u rješavanju dvojbe.

Tu dolazimo na pitanje uloge znanstvenika u obnovama običaja. Uz Ivančana su znanstveni prilog pitanju *kumpanija* dali Ivan Lozica te Jasna Čapo Žmegač (v. bilješku 3). Vjerojatno će u bliskoj budućnosti biti objavljeni i radovi sudionika skupa održanog u Korčuli (v. bilješku 1). Uz knjigu o *kumpanijama* Ivančanovo je istraživanje utjecalo i na obnovu žrnovske *moštre* (*bojnog plesa*) s dekapitacijom vola. Sama činjenica da je predstavnik državnog znanstvenog instituta uložio toliki trud u istraživanje korčulanskih *kumpanija* kasnih pedesetih i šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća bila je znakom da su za stare tradicije došla dobra vremena. U tom je smislu Ivančanovo istraživanje pomoglo novoj valorizaciji *kumpanija*, ali i ostalog folklornog naslijeđa, posebice starih plesova i glazbe.

Organizator obnove i svečanosti na kojoj je predstavljena obnovljena *kumpanija* u Žrnovu 1966. bila je udruga "Bratska sloga" (u povodu proslave 55. godišnjice osnutka "Bratske sloge" i "25. godišnjice Revolucije"). Nakon odluke o obnovi, Žrnovljani su se za pomoć obratili I. Ivančanu, poslavši mu početkom 1966. godine svoga predstavnika. Ne raspoložem detaljnim podacima o toj suradnji i tijeku obnove, ali znam da je rad bio intenzivan posljednja četiri mjeseca pred izvedbu na početku rujna.

Žrnovljani su zamislili višednevnu svečanost i na plakatima ispisali njezin program. I. Ivančana su tretirali kao jednog od najzaslužnijih za taj svečani događaj, ugovorivši uz njega još dvoje suradnika Instituta za etnologiju i folkloristiku (koji se tada zvao Institut za narodnu umjetnost): etnologa Josipa Miličevića i mene. Bio je to početak moga rada u Institutu i moj prvi terenski boravak kao asistentice I. Ivančana nekoliko mjeseci po dolasku u Institut. Glavni zadatak institutskih suradnika bilo je snimanje slike i tona, dakle dokumentiranje događaja prema planu Ivana Ivančana.¹¹

¹¹ Ivančan je i prije 1966. snimao korčulanske *kumpanije* i plesove. Namjeravao je, zajedno s kolegom Miličevićem, snimiti film o korčulanskim *kumpanijama* i s njime sudjelovati na festivalu etnografskog filma u Nišu (prema podacima iz godišnjih izvještaja, koji se čuvaju u Institutu). Sačuvan je i sinopsis za snimanje u Žrnovu, koji spominje proslavu otvaranja novog doma "Bratske sloge", "društva koje njeguje domaće narodne običaje", ali snimljeni materijal, odnosno film br. 24, prikazuje samo sadržaje vezane uz *kumpaniju* i završava dekapitacijom vola snimljenom iz dva rakursa. Sudeći po naslovu sinopsisa koji glasi "Običaji korčulanskih kumpanija", vjerojatno su snimke iz Žrnova trebale biti povezane s drugim snimkama s Korčule. U sinopsisu se

Prisjećam se velike živosti u selu, oduševljenja i zauzetosti mještana u pripremama i zatim u izvedbi te velikog poštovanja koje su iskazivali Ivančanu. Svi su s puno žara igrali svoje uloge pristajući na njih i slijedeći dogovorenu radnju, koje su se stariji među njima mogli prisjetiti iz svoje mladosti (zadnja *moštra* odigrana je 1937.). Stanovala sam u kući *vojvode* i pamtim je po mirisu kolača, kojih je kuća bila puna, i po silnoj zaposlenosti obitelji, posebice žena. Pripremale su sve za doček *kumpanjola* i drugih mještana u dva važna trenutka: nakon što *vojvoda* bude izabran i nakon što ubije vola. Uloga *vojvode*, kao i sve druge, bile su unaprijed dogovorene, ali je dogovoreno da se "odigraju" i neka druga važna zbivanja koja pripadaju *kumpaniji*: *kolendavanje* crkve i *kralljeve* kuće, licitacija za izbor *vojvode*, vođenje okićenog vola po selu, ophod bubnjara selom i pozivanje *kumpanjola* na okup, prikupljanje vina i badema za završnu gozbu.

Ova događanja nisu bila predviđena za prikazivanje publici i nisu bila naznačena na plakatu, a odigrala su se prvoga dana svečanosti, u subotu, 3. rujna 1966., ponajprije zbog snimanja. Bilo je i publike, mještana i njihovih gostiju. U negdašnjim *kumpanijama* ta su zbivanja bila raspoređena u duljem vremenskom razdoblju, a neka su se i ponavljala (skupljanje vina i licitacija za *vojvodu* mogla je trajati dva ili tri tjedna, nastavljajući se u nekoliko prigoda).

U složenijim su scenama (*kolendavanje* crkve i licitacija za *vojvodu*) bile dogovorene glavne uloge (primjerice, voditelj i glavni sudionici licitacije, voditelj koledske pjesme i muškarac koji postavlja naranče na crkvu i govori pripadajući tekst). Ostali sudionici su improvizirali u okviru poznate radnje (prihvaćanje koledske pjesme, ulaganje novca na određenog kandidata za *vojvodu*, praćenje izabranog *vojvode*, sudjelovanje u prikupljanju vina).

U službenom programu toga prvog dana bilo je najavljeno samo svečano osvjtljavanje mjesta.

Drugoga dana, 4. rujna 1966., službeni je program bio vrlo opsežan. Trajao je cijeli dan, a počinjao u 4 sata "budnicom" (svirkom limene glazbe). Slijedilo je polaganje vijenaca, svečana sjednica "Bratske sloge" i "Kumpanije", izvedba "starih svatovskih običaja", izvedba *moštre — bojnog plesa*, "sječenje volu glave" i izvedba *starog bala*. Na kraju je održano "narodno veselje sa plesom uz nastup Folklorne grupe DTO 'Partizana' Žrnovo".

Izbor prizora iz *kumpanije* za izvedbu drugoga dana svečanosti (*moštra*, dekapitacija vola i *stari bal*) kazuje o koncepciji obnove. Ona očigledno razdvaja sadržaje koje smatra pogodnim i atraktivnim za

ne spominje da je riječ o obnovi *kumpanije* u Žrnovu i da su neki prizori rekonstruirani upravo za snimanje.

Magnetofonske vrpce br. 212 i 213, u čijem sam snimanju i sama sudjelovala, pohranjene su u Institutu za etnologiju i folkloristiku; kad nije radio kamerom, ton je snimao J. Milićević.

prikazivanje gledateljima od onih koji to nisu, ali su važni za mještane i za održavanje cjelovitog običaja. *Moštra*, dekapitacija vola i *stari bal* izvedeni su u jednoj cjelini, s manjim pauzama, poslijepodne, na trgu pred crkvom sv. Roka. Izvođači i gledatelji dupkom su ispunili mali trg, a većina se publike nalazila na tribini uz jednu stranu trga. Sudionici *kumpanije* dolazili su u povorkama prema slijedu radnje (*krallj* i njegova svita, *kralljeva vojska*, zatim *kapitanova vojska*, *vojvoda* s pratnjom i na kraju svirač i plesači *staroga bala*). Veliko je bilo veselje i buka koju su sudionici *kumpanije* i gledatelji podigli nakon što je volovska glava pala, jednim udarcem i nešto dodatnog truda. *Vojvoda* je primao čestitke, a zatim se slikao s mačem i glavom vola.

Pauza između ubijanja vola i izvedbe *staroga bala* bila je dovoljna da dio sudionika i domaćih gledatelja otprati *vojvodu* (uz pjevanje pjesme *Kroz selo hodeći...*), da se u njegovoj kući počasti, da se *vojvoda* presvuče u nošnju i zajedno sa ženom i ostalim sudionicima *starog bala* vrati na trg i prepusti plesu. Dotle je i obezglavljeni vol uklonjen s trga, a gledateljima je za završni dojam ponuđen sklad *staroga bala*.

Treći je dan svečanosti bio u ponedjeljak, 5. rujna, a u tiskanom je programu najavljena repriza *moštre* (u 19 sati) i poslije toga svečana večera, koju su priredili članovi "Kumpanije". No Ivančan je organizirao još jednu, prijedodnevnu izvedbu da bi filmski i tonski snimio ples s mačevima i *stari bal*, te fotografirao za dokumentaciju Instituta. Ova izvedba, druga po redu od ukupno tri, nije bila uključena u službeni program, na nju nije bila pozvana publika, ali je bilo nešto mještana. Odigrala se na velikom betoniranom platou iznad sela, koji je napravljen kao naplov za seoski spremnik kišnice. Izvođači su imali golem prostor na kojemu su djelovali pomalo izgubljeno, ali je svrha postignuta: plesne figure su jasne, izvođače ne prekriva publika, a snimatelji (Ivančan i Milićević) su mogli voditi izvedbu i snimanje na način koji nije dolazio u obzir prethodnoga dana. Filmski materijal snimljen u tri dana montiran je u Institutu. Napravljena su dva filma pohranjena u Dokumentaciji Instituta pod brojevima 24 i 25. Prvi (br. 24) s naslovom "Kumpanija — Žrnovo" sadrži snimke iz prvoga dana tj. prizore upriličene za snimanje i neuključene u izvedbu za publiku (*kolendavanje crkve* i *kralljeve* kuće, licitacija za izbor *vojvode*, vođenje okićenog vola po selu, ophod bubnjara selom i pozivanje *kumpanjola* na okup, prikupljanje vina i badema za završnu gozbu) te izvedbu za publiku iz drugoga dana (prolog, ples s mačevima, dekapitacija vola i *stari bal*). Kratki sadržaj filma Ivančan je opisao ovako: "Film sadrži pokladne običaje u Žrnovu kod kojih je najveća pažnja posvećena običaju 'biranja kralja', odsijecanju volu glave i plesu s mačevima." Drugi film (br. 25) sadrži snimke iz trećega dana na seoskoj cisterni, naslovljen je "Ples s mačevima i stari bal — Žrnovo", a opisan ovako: "Film sadrži najvažnije figure pokladnog plesa s mačevima te parovni ples 'Stari bal'. Oba se plesa izvode uz mješnice."

Na ovu malu rekonstrukciju događanja u Žrnovu u rujnu 1966. (koja su se odvijala na dvije razine, službenoj — najavljenoj plakatom i

neslužbenoj u kojoj je plan snimanja I. Ivančana igrao važnu ulogu) potaknula me želja da naknadno shvatim što se doista događalo, jer sam mnoge pojedinosti zaboravila, a danas mi se čine važnima. U Institutu pohranjene snimke i popratna dokumentacija (popunjeni obrasci) ne sadrže podatke koji bi nam omogućili da razumijemo kontekst zbivanja u Žrnovu. Primjerice, filmovi su datirani samo godinom snimanja pa nije jasno kad su odigrane dvije izvedbe plesa s mačevima i u kojem su međusobnom odnosu, zašto je jedna pred publikom, a druga bez nje, zašto u jednoj ubijaju vola, a u drugoj ne. Isto je tako i s podacima o fotografijama s razlikom što su zapisani točni datumi pa se može utvrditi slijed događaja. Ni po čemu se ne može znati da su snimljena događanja završni čin obnove, da su dvije izvedbe istih sadržaja potaknute dvjema svrhama (proslavom i snimanjem) te da su neka zbivanja izvedena samo zbog snimanja.

U Ivančanovoj knjizi o *kumpanijama* objavljenoj 1967. nema spomena o obnovi *kumpanije* u Žrnovu. Zaključujem da je Ivančanov znanstveni interes usmjeren pitanjima podrijetla isključivao znanstveno bavljenje suvremenošću, što mu je omogućilo da djelatnost znanstvenika odijeli od djelatnosti u primjeni svoga znanja o glazbenim i plesnim tradicijama. Čitav svoj radni vijek Ivančan je bio i uspješan koreograf i plesni pedagog. Napisao je i priručnik *Folklor i scena* (Ivančan 1971), namijenjen voditeljima folklornih društava, odnosno skupina. U djelatnosti folklornih društava Ivančan je odigrao veliku ulogu stvarajući od 1963. do danas cijelu vojsku voditelja tih društava, dajući im osnovna znanja za taj poziv.

U Ivančanovoj knjizi o folkloru na sceni pretežno je riječ o koreografijama koje izvode amaterska folklorna društva i profesionalni ansambli na različitim scenama. Ivančan ih smatra autorskim scenskim djelima, umjetničkim interpretacijama glazbe i plesa koje je autor, koreograf i/ili glazbenik, doživio u autentičnom ambijentu i izvedbi nositelja tradicije. O obnovi kompleksnih običaja u njihovu autentičnom ambijentu Ivančan nije pisao, pa tako ni o obnovi žrnovske *kumpanije* i svojoj ulozi u njoj, kao ni o njezinim izvedbama izvan autentičnog ambijenta (primjerice na Međunarodnoj smotri folkloru u Zagrebu).

Danas znanstvenici ne mogu zaobići istraživanje suvremenog života tradicija, pa i onih "obnovljenih", kao ni dvojbe oko eventualnog sudjelovanja u obnovama. U najmanju ruku moraju biti svjesni svoje dvostruke uloge i o njoj pisati kad objavljuju rezultate svojih istraživanja. Sudjelovanje u obnovi pruža dodatne uvide i može poslužiti za istodobno istraživanje, ako se tako zamisli i organizira. Može se i ograničiti na samo pružanje podataka, audiovizualnih zapisa iz arhiva, posebice kad obnovitelji tragaju za dokumentacijom o negdašnjim, djelomice ili sasvim zaboravljenim tradicijama. Uz građu obnovitelji mogu tražiti i stručne savjete, a obrate li se znanstvenicima, oni ih neće odbiti (samu građu im može dati i dokumentalist). Među našim današnjim znanstvenicima, etnologima i folkloristima, gotovo da nema onih koji bi željeli intenzivnije

i izravno sudjelovati u obnovi. Neki sudjeluju u stručnom osmišljavanju i pripremama smotri folklor, što se može smatrati djelatnošću u primjeni znanosti. Različite su motivacije i pristupi toj djelatnosti, u nas poznatoj od tridesetih godina dvadesetoga stoljeća. Mnogi etnolozi i folkloristi sudjelovali su u njoj, počevši od nestora hrvatske etnologije Milovana Gavazzija i njegova prvog nasljednika Branimira Bratanića. Sudjelovanje u pripremama smotri oduvijek je značilo i utjecaj na novi život tradicija, bilo da su stručnjaci poticali izvođače da ponude određeni repertoar (obično najstariji) ili da su za smotru odabrani sadržaji snažnije zaživjeli, ponavljali se i u drugim nastupima istih izvođača, a u lokalnoj sredini dobili status ovjerene vrijednosti. O vlastitom sudjelovanju u pripremama smotri folklor pisat ću drugom prigodom. Ovdje želim samo upozoriti da više od šezdeset godina "predstavljanja tradicija" na pozornicama u okviru smotri folklor, a zatim i na drugim scenama i prigodama koje su s vremenom rasle, uključuje i obnovu tradicija, koju smotre izravno ili posredno potiču. U programima brojnih smotri u Hrvatskoj našle su svoje mjesto i izvedbe svih korčulanskih *kumpanija*, što znači i žrnovske i pupnatske, o čijoj je obnovi ovdje riječ.

Putovi promjena

U prikazu žrnovske *kumpanije* iz 1966. upozorila sam na podjelu sastavnica običaja na one koji su pogodni za prikazivanje široj publici i one koji su obnovljeni za domaće potrebe i za snimanje. Slično je bilo i s pupnatskom *kumpanijom*, koja je najširoj publici ponudila isto što i žrnovska: prolog, ples s mačevima, dekapitaciju vola i stare plesove. Svi ti sadržaji, uza sva nastojanja obnovitelja, nisu preslik nekog starog oblika običaja, nego su rezultat stalnih promjena. U izvedbama plesa s mačevima odavno se pojavila tendencija kraćenja i fiksiranja plesa kao koreografije. Tako su danas koreografski fiksirane sve korčulanske *kumpanije* (s mogućnošću da se cjelovita izvedba krati za nastup na smotrama i festivalima s ograničenim trajanjem). Negdašnje preferiranje višesatnih izvedbi plesa s mačevima, ponavljanje figura i dokazivanje izdržljivosti izvođača kao njihove najvažnije kvalitete, odavno je počelo uzmicati pred smanjenjem "izdržljivosti" njihove publike i jačanjem estetske funkcije plesa (Cetinić 1930:362). Slično je i sa starim plesovima koji su u jednom razdoblju prošlosti bili jedini plesovi tih sredina, a zatim su odolijevali plesnim modama i održali se do naših dana. Međutim, i oni su se prilagodili za "prikazivanje", što znači fiksiranje koreografije. Zamijećena je i tendencija povećavanja teksta prologa (Lozica 1999:250), što bi se također moglo dovesti u vezu s jačanjem "predstavljačkih" sastavnica *kumpanije*.

Promjene datuma izvedbi *kumpanija* također pratimo od starijih do novijih zapisa: uz pokladno razdoblje u svim su tiskanim priložima spomenuti i dani svetaca zaštitnika sela, te različite svečane prigode (posjet crkvenih i svjetovnih uglednika, obilježavanja povijesnih događaja).

Najnovija koncentracija izvedbi *kumpanija* u ljeto, posebice od osnutka "Festivala viteških igara" upućuje na njihovu sve veću okrenutost publici, turistima i Korčulanima koji ljetuju u svojim rodnim mjestima. Četiri se korčulanske *kumpanije* održavaju i dalje u dane njihovih svetaca zaštitnika: u Smokvici je to Gospe Kandalora (Svijećnica, 2. veljače), u Blatu Sv. Vicenca (28. travnja), u Čari Sv. Jakov (25. kolovoza), a u Pupnatu Gospa Snježna (5. kolovoza). Dvije, dakle, ionako padaju u ljeto. Druge dvije žive dvostrukim životom, izvode se i na blagdan zaštitnika i u ljeto. Veće naselje, Blato, uspijeva vrlo svečano proslaviti Sv. Vicencu, okupiti i mještane i goste, pa im, između ostaloga, pokazati i svoju *kumpaniju*. Smokvičanima je to teže, jer ih je manje, a na samome je početku veljače teško privući gledatelje i kad je dobro vrijeme. Sve se četiri *kumpanije* izvode i izvan mjesta iz kojih potječu, u gradu Korčuli i drugim mjestima na otoku, ali i drugdje u Hrvatskoj i u inozemstvu. To još više otkriva njihovu okrenutost publici, ali zahtijeva i određeni ustroj i organizacijske sposobnosti. Danas su sve *kumpanije* uređene kao udruge, odnosno društva za njegovanje tradicija, imaju svoje uprave i dokumente koji reguliraju njihov ustroj, djelovanje i financiranje.

Poznato je da je sačuvan stari statut žrnovske *kumpanije* iz 1620. godine (Vuletić Vukasović 1891; Ivančan 1967:87-90). Godine 1937. osnovano je u Žrnovu društvo "Kumpanija", a "Bratska sloga" osnovana je još 1911. (sudeći prema podacima s plakata spominjane svečanosti u Žrnovu 1966.). Blatska je *kumpanija* 1927. godine doživjela velike organizacijske promjene. Osnovano je "Viteško društvo Kumpanija", a veliku je ulogu pri tome odigrao Franko Cetinić Tale, spominjani autor članka o blatskoj *kumpaniji*. Čini se da je njegov utjecaj bio presudan za složenu organizaciju toga društva reguliranu statutom, kao i za oblikovanje programa (prologa, plesa s mačevima i *tanca*; blatska *kumpanija* nema biranje "kralja", a već je rečeno da je davno napušteno ubijanje vola) te nazivanje plesa i društva "viteškim", što su kasnije preuzela i druga društva, a javlja se i u imenu "Festival viteških igara". Taj festival, kao i današnje izvedbe *kumpanija* u korčulanskim mjestima, pripadaju svečanostima kojima obiluje suvremena Europa; one obnavljaju negdašnje tradicije različitim načinima i uspostavljaju nove.¹² Jedan od načina revitalizacije je

¹² U knjizi *Revitalizing European Rituals*, koja sadrži devet studija (*case studies*) o lokalnim svečanostima i uvod urednika, koriste se različiti engleski izrazi, često i kao sinonimi (primjerice, *revitalizing* je u naslovu knjige obuhvatio sve druge izraze, a u tekstu uvoda kao sinonimi ga zamjenjuju izrazi *renewal* i *revival*). U uvodu urednik govori o načinima obnove bez namjere da ih definira kao stručne termine. Među načinima obnove (*modes of renewal*) autor uvoda spominje i folkloriziranje ili folklorizaciju (Boissevain 1992:7); izraz mi se učinio pogodnim za naše prilike, odnosno za procese promjene karakteristične za suvremeni život *kumpanija* i drugih tradicija.

Zahvaljujem kolegici Jasni Čapo Žmegač što me uputila na ovu knjigu.

Svjesna i drugih mogućnosti, odlučila sam se za imenicu *obnova*, slijedeći vlastito shvaćanje da ona podrazumijeva radnju i njezine nositelje; naknadno sam ustanovila da se u *Rječniku hrvatskoga jezika* autora Vladimira Anića (Anić 1994:567) jedno od

i "folkloriziranje" starih tradicija promjenama funkcija i konteksta (u smislu kako taj izraz rabi Boissevain; vidi bilješku 12), njihovo pretvaranje u folklor za prikazivanje na sceni — domaćoj ili nekoj drugoj.

Dvije obnove *kumpanije*, žrnovska i pupnatska, dogodile su se u razmaku od trideset godina. Povezuje ih isti model obnove: izdvajanje onih dijelova *kumpanije* koji su "predstavljajući" sami po sebi i time upotrebljivi kao scenski prizori namijenjeni publici (prolog, ples s mačevima i stari plesovi). Ostali se sadržaji *kumpanije* također djelomice obnavljaju, ali nisu toliko važni niti se publici nude. Dekapitacija vola u doba žrnovske obnove ne izaziva negodovanje javnosti: medijska je pozornost mala, a drukčije je i društveno i političko ozračje. Javna izvedba žrnovske obnovljene *kumpanije* udovoljila je obrascima tadašnje društvene i političke "podobnosti" uvivši sva zbivanja u tada poželjne obrasce: narodna je svečanost organizirana u povodu "25. godišnjice Revolucije", popraćena "polaganjem vijenaca" na spomen-obilježja komunističke vlasti, a govori na svečanoj večeri *kumpanije* primjer su onodobne političke retorike. Pupnatska *kumpanija* obnavlja se u poratnoj, samostalnoj hrvatskoj državi, u ozračju novih društvenih i političkih vrijednosti, uz povećanu pozornost medija i sveprisutnu težnju za sudjelovanjem Hrvatske u političkoj, društvenoj i kulturnoj zajednici Europe. Dekapitacija vola izaziva javni skandal i postavlja pitanje primjerenosti tog dijela tradicije suvremenom trenutku. Branitelji su dekapitacije najvećim dijelom Korčulani (ali ne samo oni), a među njima su i oni koji su sudjelovali u obnovi. Pozivaju se na poštivanje tradicije, a njihov se stav upire na lokalno shvaćanje *kumpanije* i dekapitacije vola, na čije su oblikovanje utjecali predaja i vrijednosti iz prošlosti. Oporavatelji se dekapitacije vola pozivaju na suvremene, svjetski proklamirane vrijednosti, kao što su zaštita životinja i borba protiv nasilja svake vrste. Obnovljena *kumpanija* nije isto što i negdašnja tradicija jer je "folklorizirana" za javno prikazivanje, ali ona i takva ostaje simbolom lokalnog identiteta, uporištem društvenog života, ali i kulturnim naslijeđem iskoristivim i u turizmu. Za znanstvenike ostaju otvorena mnoga pitanja suvremenog života *kumpanija*, za neke i pitanja podrijetla te dvojbe oko uloge znanstvenika i drugih stručnjaka u obnovama i prikazivanju folklor na različitim scenama.

NAVEDENA LITERATURA

značenja glagola *obnoviti* tumači kao "pokrenuti, oživjeti ono što je prije postojalo", a jedan od primjera glasi upravo "napuštene narodne običaje". U sažetku na engleskome jeziku odabran je izraz *revival*, kojemu u hrvatskom odgovara *oživljavanje*.

- Anić, Vladimir. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Drugo, dopunjeno izdanje. Zagreb: Novi Liber.
- Boissevain, Jeremy. 1992. *Revitalizing European Rituals*. Boissevain, J. ur. London - New York: Routledge.
- Cetinić, Franko. 1930. "Kumpanjija puški viteški ples od boja". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* XXVII/2:360-384.
- Ivančan, Ivan. 1959. *Folklor otoka Korčule*. IEF rkp 352.
- Ivančan, Ivan. 1967. *Narodni običaji korčulanskih kumpanija*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Kuničić, Petar. 1897. "Kumpanjija ili ti družba: narodni bojni ples". *Prosvjeta*. List za zabavu, znanost i umjetnost 5:14-18, 57-60, 79-83.
- Lozica, Ivan. 1999. "Čarska kumpanija". *Zbornik Čare* 1:233-264.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 2000. "Za ubit vola". U *Ulice moga grada. Antropologija domaćeg terena*. Beograd: Čigoja štampa, 265-271. (Biblioteka XX vek)
- Vuletić Vukasović, Vid. 1891. *Narodni običaji na otoku Korčuli. I Moreška, II Debeli kralj*. Zagreb: Dionička tiskara.

REVIVAL AND LOCAL MEANINGS OF CUSTOMS: *KUMPA NIJE* ON THE ISLAND OF KORČULA

SUMMARY

After almost fifty years of non-performance, *kumpanjija* has been revived in 1997 in the village of Pupnat. It is a custom known to four more villages on the island of Korčula. A non-professional folklore expert Vido Bagur has played a significant role in this revival. The custom has been revived in 1966 in the village of Žrnovo, which was strongly influenced by the ethnochoreologist Ivan Ivančan, the author of the book on *kumpanije*-custom on the island of Korčula. Ivančan has, with his book and as Vido Bagur's teacher, indirectly influenced the revival in Pupnat.

The Žrnovo and the Pupnat revivals have taken place with thirty years in-between. They are connected by the same revival model: singling out the parts of *kumpanija* that are "presentable" by themselves and thus usable as a theatre scenes for the audience (the drama prologue, dance with swords and old dances). Other contents of the custom have also been partly revived, but they do not carry this kind of significance. The common point of all the *kumpanija*-customs from Korčula used to be the decapitation of an ox, which has been left out of the custom in the villages of Blato, Smokvica and Čara long ago.

The performance of the revived *kumpanija* in 1966 in Žrnovo was adjusted to the usual model of public displays of the time: it was organized to honour the "25th anniversary of the Revolution", followed by "placing wreaths" on the monuments of the communist government, and including the speeches that were held at the festive dinner of *kumpanija*, which were a representative example of political rhetoric of those times. The decapitation of the ox did not provoke any reaction.

The Pupnat *kumpanjija* was revived in the post-war, independent Croatian state, in the atmosphere of new social and political values, followed with the increased attention by the media and the omnipresent desire for Croatia to participate in political, social and cultural community of Europe. The decapitation of the ox calls for a public scandal.

The defenders of the decapitation are in the first instance the inhabitants of Korčula (but not only they), among which were the participants in the revival. Their arguments are respect for tradition, and their attitude is based on the local understanding of the custom, formed by the legends and the values of the past times. The opponents of the decapitation of the ox use contemporary, globally proclaimed values as animal protection as their arguments. The local is probably going to lose the battle of the two attitudes.

The revived *kumpanija* is not identical to the former tradition, for it has been folklorized for the purpose of public display, but it still remains a symbol of the local identity, the grounds for the social life in the small communities of Korčula and the cultural heritage usable for the purposes of tourism.

Keywords: *kumpanija*, sward-dance, ox decapitation, revival, Korčula, Pupnat, Žrnovo